

INHOUD

I

Toeval bestaat niet	11
Verliefd	13
De ENE en de anderen	16
Theoretisch	18
Doen alsof	19
De liefde in de letteren	21
Een motje	23
Over de liefde	24
Echo's van vroeger	25
Liefde	29

II

Huwelijk I	33
De tweede	34
Naar idee	36
De Droom der Bruid	38
Spelletjes	43
Lambton	48
Emancipatie	51

Grenzen bedenken	54
Huwelijk II	59
Albee: Who's afraid	59
Een huwelijk	63
Monogamie I	66

III

Post	73
Jaloezie I	74
Geheim	76
Jaloezie II	79
De dame met het hondje	81
Alibi	85
Vrouwenleugen	89
Derlui slaapkamer	91

IV

Leven	97
Verwijt	97
Some untidy spot	99
Dekristallisatie	101
Schuld	103
Uit!	105
Boekenkast	107
Echtscheiding	108

V *Niets te verliezen en toch bang* 113

VI *Een man uit Singapore* 201

VII

Zielig 217

Monogamie II 218

Voorlichting 220

Rechtvaardigheidsgevoel 223

Demoralisten 225

Alleen leven 230

Het Zeuren 231

Over de gewoontevorming 235

Infantiele behoefte 237

Larrios 240

Tuttel & Co. 241

Waar blijft het raadsel? 244

Moderne liefde 247

Mannen en vrouwen 250

Alleen of getrouwd? 252

Tijd van leven 256

VIII *Mijn beter ik* 257

TOEVAL BESTAAT NIET

In het hoogseizoen van de verliefdheid, dat is al kort na het begin, werkt het instinct zo goed dat het zich manifesteert in de voortreffelijkheid van de samenloop der omstandigheden. De eerste wandeling valt juist op koninginnedag, bij de tweede is het uitgerekend bevrijdingsdag. Terwijl je in het café zit begint het te regenen, zodra je eruit komt breekt de zon door. De afscheidszoen, jij in de trein, hij op het perron, valt precies op het moment dat de trein zich losrukt. Je gaat naar zee en de zee licht, je krijgt het koud en stuit prompt op een smeulend vuurtje op het strand. Je verliest een horloge tussen de steenblokken en vindt het bij de eerste handgreep. Je fietst door de Vijzelstraat en de stoplichten slaan op groen zodra je eraan komt. Dat is het geluk.

Als het risico groot is en de gevaren onpeilbaar, neemt het bijgeloof toe. Primitieve volken in de opengehakte plekken van hun ondoorgrondelijk oerwoud wapenen zich met magie en taboe, met honderden vormen van bijgeloof tegen de anders niet te controleren omgeving. Boksers, dieven en gokkers hebben allen hun eigen patenten tegen de wisselvalligheden van het lot. Maar ook wij, in de oorlog en in de liefde, nemen onze maatregelen tegen het ongeluk. Drie soldaten, is mij verteld, zullen nooit vuur van één lucifer nemen, de dood schuilt in een te klein hoekje om achteloos om te springen met de kleine dingen. En de geliefden die niet, nadat zij afgesproken hebben voorgoed en altijd zoveel van elkaar te zullen blijven houden, naar ongeverfd hout zoeken om het af te kloppen weten nog niet wat ze zeggen. Wij in onze veilige, sanitaire vreedstijd, verzekerd voor het leven, verzorgd tot de dood, beschermd voor de natuur, gesteund tijdens werkloosheid, opgelapt uit bijna elke ziekte, wij kennen het gevaar niet dan in de korte perioden van de gepassioneerde liefde. Maar dan ligt het ook dreigend in de afgronden aan weerszijden van de smalle brug van het geluk. Een brief, een oogopslag, een telefoongesprek, een gebaar, of van alles het wegblijven daarvan, kunnen onheil veroorza-

ken zo groot dat de ware verliefde er wel elk fysiek gevaar voor zou willen trotseren wanneer hij het daarmee af zou kunnen wenden. Voorboden zijn er overal, de kunst is alleen ze goed te interpreteren. Bijvoorbeeld: als ik in drie minuten naar huis fiets, in vijf stappen de trap op kom, met één lucifer de kachel aansteek – zal er vanavond een brief van hem zijn. Of wat Tolstoj prins André laat denken terwijl hij kijkt hoe Natasja op een bal naar twee dames loopt: als zij nu eerst naar haar nicht gaat en pas daarna naar die andere dame, zal zij mijn vrouw worden. Het geluk is een kwestie van geluk. Elke daad, elk toeval krijgt in die geladen tijden zijn diepe betekenis omdat er geen is, hoe gering of bijkomstig op het eerste gezicht ook, die niet het zaad van toekomstig geluk of ongeluk in zich draagt.

Als het stoplicht niet omslaat voor ik gepasseerd ben, zal alles goed gaan. Maar het slaat op rood. Wat nu? Diepe wanhoop: alles is verloren? Welnee, je grijnst beteuterd, denkt: wat een onzin ook, en laat de moed niet varen want met de wetten van het privé-bijge-loof valt het altijd wel op een akkoordje te gooien. Bovendien, de ellende zou te groot zijn. Wie er werkelijk gek genoeg voor is, zal in staat zijn om uit het feit dat dat stoplicht nu, juist precies nu rood werd, te concluderen dat hij kennelijk de wetten niet goed begrepen had, want gaat het geluk niet juist, net als de vrijheid, in het rood gekleed?

‘Een schrikwekkend bewijs dat je het hoofd verliest is het wanneer je denkt aan een klein ding, nauwelijks waarneembaar, het voor wit aanziet en dit interpreteert ten gunste van je liefde; een ogenblik later zie je dat het eigenlijk zwart is en weer besluit je dat het een teken van voorspoed in je liefde is.’ Dat schreef Stendhal honderdveertig jaar geleden.

VERLIEFD

‘Ik heb vaak bedacht,’ schrijft Benjamin Constant in zijn *Journal*, ‘dat liefde niets te maken heeft met de persoon op wie men verliefd wordt. Het is een behoefte van het hart die zich periodiek doet gelden, bij langere tussenpozen dan fysieke behoeften maar op dezelfde manier; en net als de seksuele drift zorgt dat men zoekt naar een vrouw waar men lichamelijk plezier aan kan hebben, het geeft niet welke vrouw, zo eist de drift van het hart een object dat bekoort door zijn liefelijkheid of schoonheid, of door welke andere eigenschap ook die het hart kan gebruiken als een voorwendsel om zijn keus tegenover het verstand te rechtvaardigen.’

Zoals altijd wanneer iemand zichzelf goed door heeft en daarover in koelen bloede verslag uitbrengt, heeft deze constatering algemener geldigheid dan voor Constant alleen. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er helemaal geen verband is tussen de liefde en haar onderwerp – anders zou je er met iedereen die zich toevallig voordeed wel aan kunnen beginnen. (Hoewel, misschien is dat ook eigenlijk wel zo; de plot van heel wat films en komedies tenminste is gebaseerd op de idee dat wanneer je een man en een vrouw maar bij elkaar in een jungle, een zeilboot of een hotelkamer laat terechtkomen, de liefde automatisch, hoewel na strubbelingen, volgt.) Er moet om te beginnen een aanknopingspunt zijn, en wie bij zichzelf te rade gaat zal merken dat dat vaak niets anders is dan een kleinigheid die langs de wegen der privé-associaties leidt tot vorige liefden. Mr. Humbert Humbert, uit *Lolita*, werd alleen verliefd op meisjes onder de vijftien, de leeftijd van zijn eerste geliefde toen hij even oud was als zij; leeftijd speelt vaak een rol en wanneer hoger dan die van de verliefde zijn de omstanders snel bereid hem of haar op vader- of moederbindingen te wijzen. (Die ontdekking is zozeer gemeengoed geworden dat ze niets schokkends meer heeft, een hedendaagse Oedipus zou zich bepaald de ogen niet meer uitsteken.) Sommige meisjes worden steeds weer verliefd op getrouwde mannen, hun vaders waren dat tenslotte

óók, bij anderen slaat het hoofd steeds op hol voor tenorsaxofonisten. Het ongelukkigste zijn die mensen eraan toe die, via de associatie van een vroege, maar ongelukkige liefde, alleen verliefd worden op onmogelijke sujetten, omdat de liefde voor hen pas echt is wanneer tragedie er fleur aan geeft.

De meeste mensen zijn zich echter niet bewust van de associatieve aard van hun emoties, en zelfs zij die dat wel een beetje door hebben, denken toch niet dat die toevalligheden de enige reden voor hun verliefdheid kunnen zijn. Want het motortje van de liefde, eenmaal op gang gekomen, begint ijlings nieuwe en steeds aantrekkelijker eigenschappen bij de geliefde te ontdekken. Een half woord van hem is genoeg om wijde velden van kennis en inzicht te suggereren – en waarom ook niet: zo'n onbekend terrein laat zich nog eindeloos bevolken met illusies zonder dat ze op weerbarstige feiten stuiten. Verliefde ogen zijn niet blind – integendeel, ze zien veel beter dan de onverschillige – ze leggen alleen anders uit: Zijn handen trillen? Dat komt van zijn opwinding en die komt van mij; Zijn pak is groen? Dat zal zijn moeder wel voor hem gekocht hebben; Zijn haar heeft een brillantineluchtje? Nu ja, dat is eigenlijk een kleinigheid, het past verder niet bij hem. Want om mysterieuze redenen weet je zeker dat alles wat een beetje verkeerd aan hem lijkt niet bij hem past. En soms, zelden, maar de mogelijkheid is er altijd, heb je gelijk en is de liefde slimmer zelfs dan de feiten.

Hij, van zijn kant, doet hetzelfde. In je kleinste gebaar en je meilgste grapjes ontdekt hij charmes en esprit waarvan je je tot dan niet bewust was geweest. Elke verliefdheid wordt daardoor een verrukkelijke en gedeelde vorm van eigenliefde, en hoewel veel geliefden in een vlag van bescheidenheid zich afvragen hoe het toch in hemelsnaam mogelijk is dat zo'n bijzonder wezen van zoiets povers als henzelf kan houden, het inzicht dat dat zo is heeft maar zelden iemand ertoe gebracht om aan de waarde van de ander te gaan twijfelen. Die eigenliefde moet overigens niet betreurd worden. Om je naaste lief te hebben als jezelf is het nodig dat je eerst van jezelf houdt. De mensen die werkelijk van anderen kunnen

houden, voelen zich dan ook meestal blij in de eigen huid. De minnaars die blijven verzuchten: jij bent te goed voor mij, ik ben jou niet waard, moeten ernstig gewantrouwd worden: óf ze menen het en kunnen daarom niet van je houden, óf ze menen het niet en dan zeggen ze het bij wijze van tactvolle waarschuwing voor hun spoedige deserte.

Na een tijdje echter wordt het duidelijk dat de geliefde niet volledig, niet altijd, overeenstemt met hoe je je hem wenste – of nog niet. De klad is er dan al in gekomen, hoewel niemand dat zichzelf bekent, en het tweede stadium is begonnen. Je zou hem, en tot je onthutsing zou hij jou ook, een klein beetje willen veranderen. Die feestjes bijvoorbeeld – je hebt hem zelf op een daarvan ontmoet – je zou willen dat hij die troep fuivende vrienden opgaf en wat serieus zou gaan werken. (Zijn wens om dat te gaan doen heb je in het begin geïnterpreteerd als zijn echte aard, nu wordt het duidelijker dat hij twee echte aarden heeft.) Zijn woordkeus, het is een kleinigheid natuurlijk, maar moest je het hem maar niet eens zeggen dat je ‘geholpen’ (door een winkeljuffrouw), gebakjes (in plaats van taartjes), kus (voor zoen) g^énant vindt? Wekenlang heeft hij bewonderend naar je verhalen geluisterd, nu zegt hij in eens: je praat zoveel. Maar veranderen is een hachelijke zaak, ten eerste valt er aan iemand na, pakweg, zijn twintigste, niet meer veel te veranderen, ten tweede, als het je toch lukt, verander je tot je schrik een heleboel mee dat onveranderd had moeten blijven. De liefde zelf, bijvoorbeeld. Het volgende stadium kan twee kanten op: moedeloosheid of de ware liefde, in beide gevallen is de pure, simpele verliefdheid over. Die perfecte, hoewel zoals later bleek op duizenden misverstanden gebaseerde, harmonie van huid en hoofd, die glans die de belofte van nog hogere toppen van eensgezindheid op de al aanwezige wierp, zijn over. En, nietwaar, dat is maar goed ook. Aan carrières moet tenslotte verder worden gebouwd, werk moet verricht, de krant moet gelezen, de buitenwereld moet weer eens onze volle aandacht krijgen, de geliefde zelf moet eindelijk eens werkelijk gekend en als zelfstandig wezen begrepen worden; kortom, de werkelijkheid, het enige element

waarin je op den duur kunt aarden, moet weer binnengelaten. Dat die er in het begin een beetje grijs uitziet, is niet te vermijden, en zal ons pas weer opnieuw opvallen wanneer de kans om haar weer in kleuren te zien zich nog eens voor zou doen.

DE ENE EN DE ANDEREN

De volmaakte liefde komt in de wereldliteratuur alleen voor bij jonge geliefden die noodlottig aan hun eind komen. De perfecte passie heeft daardoor zo'n innig verband gekregen met het noodlot dat bij vergelijking elke romance die uitloopt op een happy ending, iets insipides krijgt. (In de grote boeken loopt het met de liefde gewoonlijk slecht af en een goede afloop, zoals vereist in de damesbladen en de Amerikaanse film, is op zichzelf al een aanvaard teken van Kitsch geworden.) Komt dat nu omdat de stilte van het graf pas het nodige reliëf geeft aan de vervoeringen van de liefde of komt het omdat de dood het enige gave einde is voor zoiets puurs maar kortstondigs als de eerste grote passie? Dat er een einde aan komt is zeker, maar omdat elke andere vorm daarvan dan de dood een anticlimax zou zijn, en omdat je jonge mensen niet, zoals oude, zomaar dood kunt laten gaan, moet het wel een gewelddadige dood zijn. (En jeugd is een vereiste, niet omdat de liefde op latere leeftijd killer zou zijn, maar om het mooi te houden: voor twee geliefden van middelbaarder leeftijd bij elkander kunnen komen, zullen er in de regel zieliger slachtoffers dan een boze pa gevallen zijn.)

Natuurlijk, er is een verband tussen held en dood en tussen het absolute karakter van de verliefdheid en dat van de dood, maar dat doet aan mijn argument niet af: held, passie en een goed verhaal, hebben met elkaar gemeen dat ze niet berekend zijn op het dagelijkse leven, dus niet op de trage, zeventig jaar lange, duur. Vandaar het onbevredigende van een happy ending: het is geen einde

maar een begin van iets anders, en voor zover het toch iets beëindigt is het niet happy. Denk aan Natasja's onvermijdelijke maar toch ook wat spijtige verandering in een gelukkige matrone, in *Oorlog en Vrede*.

Omdat het dus in het wezen van het volmaakte ligt dat het afloopt, is het vaak moeilijk om de ware liefde, waarmee ik bedoel voor de ware Jacob, te onderscheiden van de verschillende valse. Want als het ongeluk wil, en dat wil het vaak, dat een verhouding tussen twee geliefden te vroeg, tenminste naar de zin van één van beiden, ophoudt, is het bijna onmogelijk om daar nog achter te komen. Het doet er natuurlijk wel toe hoe die afloop veroorzaakt werd, maar toch minder dan je zou verwachten. Als hij te wijten is aan uitwendige noodzaak dan kun je waarschijnlijk je hele leven lang doorgaan met denken dat dit het was, maar zelfs als één van de partners uit eigen wil abrupt verdwijnt, kan de ander met het probleem blijven zitten omdat hij, bij gebrek aan meer gegevens, die laatste daad op vele, waaronder ook vriendelijke, manieren kan uitleggen.

De moeilijkheid zit hem namelijk daarin dat alle verliefdheden – niet te verwarren met andere gevoelens van aantrekking – in het begin, de eerste dag, de eerste week, de eerste maand misschien zelfs nog, op elkaar lijken. Tenminste, ze lijken allemaal meer op elkaar, want meer op jezelf, dan hun verschillende objecten op elkaar lijken. Mme de Staël die alles van de liefde afwist, en er nog meer over schreef, heeft zeker wel twintig keer in haar leven tegen iemand gezegd dat ze nog nooit eerder, nooit zoveel, nooit zo voor eeuwig etcetera.

Ze had dan ook een enorme dosis vitaliteit, maar uit de veelheid van die verklaringen blijkt niet, zoals haar biograaf Christopher Herold suggereert, dat ze het niet echt meende, maar alleen dat ze ze in een vroeger stadium van de liefde aflegde dan wijzer of voorzichtiger mensen gedaan zouden hebben. (Want herhaling helpt niet erg om het geheugen mee te laten werken: het hoort juist bij wat er herhaald wordt dat het steeds weer helemaal uniek lijkt. 'A bright stain on the vision' is de liefde zoals Robert Graves zegt.)